

1990
YEAR
ONE

THE DEMOCRATIC TRANSFORMATION
IN FORMER EASTERN BLOC
COUNTRIES

EDUKAČNÍ MATERIÁLY

SCÉNÁŘ VYUČOVACÍ HODINY
Změny, které si žádají řešení

HISTORICKÁ ESEJ
Łukasz Kamiński, 1990 – Rok první

Publikace vznikla v rámci projektu „1990 / Year One. The democratic transformation in former Eastern Bloc countries“. Je realizován v Polsku, Německu, České republice a Litvě v rámci programu Evropa pro občany – Evropské historické povědomí a je dofinancován z prostředků Evropské komise. Lídrem projektu je Nadace „Krzyżowa“ pro evropské porozumění.

Co-funded by the
Europe for Citizens Programme
of the European Union

REDAKCE A KOORDINACE

dr Tomasz Skonieczny (Nadace „Krzyżowa“)

PŘEKLAD A KOREKTURA

Jarosław Radiměřský

TYPOGRAFICKÉ ZPRACOVÁNÍ

Adam Kolenda

© by Fundacja „Krzyżowa“ pro Evropské porozumění. Tyto edukační materiály mohou být staženy a tištěny v nezměněné formě (s uvedením zdroje) výhradně pro edukační a nekomerční účely.

ÚVOD

Rok 1990 byl mezníkem v porážce komunistického dědictví a formování demokracie v zemích střední a východní Evropy. Ve většině těchto zemí přinesl první, skutečně svobodné parlamentní, prezidentské a samosprávné volby. V roce 1990 došlo rovněž ke sjednocení obou německých států, což mělo důsledky (a nadále má) nejen pro Němce samotné, ale také pro jejich východní sousedy – Poláky, Čechy a Slováky (tehdy ještě občany jednoho státu – Československa), kteří museli se staronovým sousedem znovu vybudovat své vztahy a překonat animozitu mající kořeny ve 2. světové válce. Rok 1990 byl rovněž začátkem nového období pro pobaltské země; kupříkladu Litva jako první v tomto regionu vyhlásila po padesáti letech nadvlády sovětské moci svoji nezávislost.

Tuto publikaci jsme připravili ve snaze přiblížit okolnosti, za jakých došlo k historickému přelomu, který vyústil v pád komunistického systému a zahájení rozsáhlé transformace státního zřízení i transformace ekonomické, vedoucí středoevropské státy k demokracii a tržnímu hospodářství. Dalším naším záměrem bylo také připomenout vzpomínky na tyto události.

Publikace je určena pro učitele dějepisu a občanské výchovy a také pro všechny, kteří se zajímají o nejnovější dějiny Evropy. Obsahuje totiž dějepisnou esej, jejímž cílem je přiblížit jak události, ke kterým došlo v roce 1990 ve střední a východní Evropě, tak i scénář workshopů připravený pro žáky a žáky středních škol.

Esej, zaměřená na co možná nejširší okruh čtenářů, představuje specifický úvod do tématu změn, ke kterým tehdy docházelo ve státech rozpadajícího se východního bloku. Scénář workshopů je naopak věnován vykreslení změn, které nastaly v Československu v letech 1989–1990.

Doufáme, že materiál prezentovaný v této publikaci bude příležitostí nejen k seznámení se s historií událostí, které byly pro společnost zemí bývalého východního bloku přelomové, nýbrž také příležitostí si uvědomit, že rok 1990 byl počátkem té Evropy, jakou dnes známe.

* * *

Při přípravě této publikace jsme mysleli rovněž na české čtenáře. Paralelně vznikly verze určené pro zájemce z Německa, Polska a Litvy, které obsahují scénáře vyučovacích hodin zpracované pro potřeby mládeže navštěvující tamější školy.

* * *

Publikace vznikla v rámci projektu „1990 / Year One. The democratic transformation in former Eastern Bloc countries“, jehož cílem je pochopit a přiblížit změny, k nimž došlo v roce 1990 v Československu, Polsku, Německu a také v Litvě a dalších pobaltských zemích.

Projekt realizuje polská organizace Nadace „Krzyżowa“ pro Evropské porozumění ve spolupráci s Post Bellum (Česká republika), Institutem Pawła Włodkowica (Polsko), Stiftung Adam von Trott, Imshausen e.V. (Německo) a také Anyksciu svietimo pagalbos tarnyba (Litva) v rámci programu „Evropa pro občany – Evropské historické povědomí“ a je dofinancován z prostředků Evropské komise.

ŁUKASZ KAMIŃSKI

1990 – ROK PRVNÍ

Naše vzpomínky na pád komunismu ovládly události roku 1989. Vzpomínáme na polský kulatý stůl, „baltský řetěz“, pád berlínské zdi či sametovou revoluci v Československu. Mezitím se řada klíčových událostí odehrávala i v následujícím roce. Právě v roce 1990 se rodila Evropa, jakou známe dnes.

Není pochyb, že rok 1989 byl přelomovým momentem, specifickým „annus mirabilis“. Současně musíme mít na paměti, že ne hned od začátku si lidé uvědomovali rozsah změn, k nimž dochází, a jejich důsledky. Dne 18. listopadu, něco málo přes týden po pádu berlínské zdi, se na neformálním setkání shromáždila Evropská rada. Vůdcové států vstupujících do Evropského společenství (předchůdce Evropské unie) na jedné straně deklarovali ochotu podporovat demokratické změny ve východní části kontinentu, ale na straně druhé potvrzovali stabilitu „stávajících společenství a hranic“. Očividně se předpokládalo, že v jakési reformované podobě bude východní blok existovat i nadále. Podobně uvažovali i vůdcové dvou supermocností – George W. Bush a Michail Gorbačov, kteří se setkali na začátku prosince 1989 na Maltě – zda by například dobrým symbolem uvolnění nebylo společné pořádání olympijských her v roce 2004 ze strany ... obou německých států.

TAJNÉ SPISY A PRVNÍ VOLBY

Na počátku roku 1990 probíhaly v Německé demokratické republice rozhovory u kulatého stolu mezi komunistickou vládou a opozicí. Jednou z nejdůležitějších otázek byl problém všemocné politické policie – Stasi a osudů dokumentů, které shromáždila. Dne 15. ledna na výzvu Nového fóra, hlavní organizace opozice, tisíce lidí obsadily budovu Ministerstva státní bezpečnosti v Berlíně. Společně s předchozími okupacemi sídel Stasi v dalších městech tím byly konečně občanům zpřístupněny spisy. V jiných státech byl tento proces podstatně delší a byl doprovázen vášnivými spory. První instituce zabývající se zpřístupňováním dokumentů komunistického bezpečnostního aparátu vznikly teprve ke konci dekády.

O několik dnů později byl v Sofii zatčen nedávno svržený bulharský diktátor Todor Živkov. Obviněn byl z mnoha zločinů. Jeho uvěznění však bylo brzo nahrazeno domácím vězením a několikrát obnovované procesy nakonec v roce 1996 skončily diktátorovým osvobozením. Živkovův proces symbolizuje osudy právního zúčtování s komunismem v celém regionu – navzdory počáteční nadě-

ji na spravedlnost unikla většina komunistických zločinců trestu a straničtí vůdcové (s výjimkou lídra východoněmecké SED Egona Krenze, který byl ve funkci jen krátkou dobu) se nikdy do vězení nedostali.

Mezitím se však v dalších státech po mnoha desetiletích konaly svobodné volby. Volební sérii zahájilo 18. března NDR, o týden později se přidalo Maďarsko. Dne 20. května přišlo na řadu Rumunsko a 8. a 9. června Československo. Následujícího dne se volby konaly v Bulharsku. Zajímavé je, že Polsko, které střeoevropské změny započalo, si na svobodné volby muselo počkat až do podzimu 1991 (v roce 1990 se konaly volby do samospráv a volby prezidentské).

Volební kampaně, přestože probíhaly v atmosféře naděje a nadšení, daly společností vystupujícím z komunismu předchůt politických problémů, které je v dalších letech čekaly. Samotné volby přinesly také první zklamání, zejména v Bulharsku a Rumunsku, kde se u moci udrželi komunisté. Brutální pacifikace antikomunistického protestu v Bukurešti ze strany policie a speciálně k tomu přivolaných horníků (14.-15. června, takzvaná mineriáda) přinesla smrtelné oběti. Tyto události byly předzvěstí silných sociálních konfliktů, ke kterým docházelo v obtížném období transformace v mnoha státech.

V Československu volby vyhrála dvě uskupení vzniklá během „horkých“ dnů v listopadu roku 1989 – české Občanské fórum a slovenská Veřejnosť proti násilí (Verejnosť proti násilium). I přes pokusy o reformu společného státu nasměrovanou k větší samostatnosti obou jeho členů byl brzy zahájen rychlý proces „sametového rozvodu“, zakončený dne 1. ledna 1993 vznikem České republiky a Slovenské republiky.

OBTÍŽNÉ REFORMY A EVROPSKÉ ASPIRACE

Polsko, které časem ztratilo palmu vítězství v politických reformách, posílilo na počátku roku 1990 svoji pozici lídra ekonomických změn. Došlo k tomu díky balíčku zákonů, lidově pojmenovaného „Balcerowiczův plán“, podle jména tehdejšího místopředsedy polské vlády. Vedle dalšího ztržnění hospodářství a stabilizace měny umožnila tato reforma mj. bankrot státních podniků. V delší perspektivě tyto změny umožnily uzdravit hospodářství, v perspektivě krátké však byly pozorovány především sociální náklady. Z nich nejvíce viditelná byla nezaměstnanost, která v během roku vzrostla z 0,3% na 6,5%, aby v dalších letech ještě dále stoupala. Významně klesl hrubý domácí produkt, zhroutil se export v rámci bývalého východního bloku.

Podobné jevy se v první polovině 90. let v menším či větším měřítku vyskytly ve všech zemích regionu. Cenu za přechod z centrálně plánovaného hospodářství na hospodářství volnotržní zaplatila hlavně společnost. Šance na oživení hospodářství byla spatřována zejména v privatizaci, která byla započata nejprve v Maďarsku (leden 1990). Rovněž i tento proces se nevyhnul mnoha zneužitím a korupci a prohloubil tak sociální frustraci vyvolanou ekonomickými těžkostmi.

Populární formulací v roce 1990 bylo heslo „návrat do Evropy“. Nezávisle na sporu, zda ji střední a východní část kontinentu vůbec někdy opustila, bylo toho heslo projevem ochoty zapojit se do dekády trvajících ekonomického procesu a politické integrace. Jako jeden z prvních otevřeně formuloval tento postulát polský premiér Tadeusz Mazowiecki. V lednu 1990 na zasedání Rady Evropy řekl: „Návrat do Evropy je možná příliš nepřesné pojmenování [...] Spíše musíme mluvit o obrození Evropy“ a současně jménem celého regionu ukázat, že „máme Evropě co nabídnout. [...] Známe cenu evropanství, evropskou normu, kterou dnes obyvatelé Evropy dědí, a ani neplatí dědickou daň. [...] Přinášíme totiž do Evropy naši víru v Evropu“.

Spolu s otevřeně vyjádřenými proevropskými aspiracemi se bortila dosavadní spolupráce v rámci Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci. Formálně přestaly obě existovat v polovině roku 1991.

Cesta do sjednocené Evropy však nebyla krátká. První skupina států ze střední a východní Evropy se k Evropské unii připojila v roce 2004, další pak v roce 2007. Méně času bylo zapotřebí na získání členství v NATO (Česká republika, Polsko a Maďarsko tak učinily již v roce 1999). Proces evropské integrace vyžadoval splnění mnoha podmínek, od vytvoření tržního hospodářství a budování fungující demokracie po četné právní změny.

Podstatně více času vyžadoval proces změny mentality, formované celá desetiletí komunismem, a vybudování občanské společnosti. V určité míře trvá dodnes.

CESTA K NEZÁVISLOSTI

Dne 11. března 1990 litevská Nejvyšší rada přijala Akt o obnově litevského státu a deklarovala tak obnovení nezávislosti, o kterou přišla po okupaci země Sovětským svazem v roce 1940. Na počátku května se pro podobný krok rozhodlo Lotyšsko a v lednu 1991 Estonsko. Sovětské orgány tyto kroky neakceptovaly, v lednu 1991 došlo k nezdařené intervenci ve Vilniusu (zahynulo 14 lidí) a v Rize (6 obětí). V referendu uskutečněném v březnu 1991 tyto tři národy potvrdily svoji rozhodnou vůli získat nezávislost.

Postupující rozpad SSSR chtěli přerušit pučisté, kteří v srpnu 1991 na krátkou dobu převzali v Moskvě moc. Jejich akce završená neúspěchem měla paradoxně opačný efekt a proces dezintegrace uspěla. Nezávislost vyhlásilo mj. Bělorusko a Ukrajina. Krátce poté Spojené státy uznaly nezávislost Litvy a v jejích stopách kráčely i další státy. Na konci prosince 1991 Sovětský svaz přestal existovat. Kromě typických problémů vyplývajících z politických a hospodářských reforem se pobaltské státy, zejména Lotyšsko a Estonsko, potýkaly s další výzvou – velkou ruskou menšinou složenou z obyvatelstva, které k nim během téměř půl století trvající okupace bylo přisunuto.

Podstatně dramatičtější průběh než rozpad SSSR mělo rozpadnutí Jugoslávie. Přestože si Jugoslávie budovala vlastní typ komunismu a od roku 1948 nebyla součástí sovětského bloku, v přibližně stejné době u ní došlo ke krizi systému. Tuto krizi zesílilo napětí mezi národy, které byly její součástí, a konflikty, které byly potlačované, dokud byl režim silný. Na jaře roku 1990 zvítězily ve volbách ve Slovinsku a Chorvatsku nově vzniklé nekomunistické politické strany. V prosinci se rozhodná většina Slovinců v referendu vyslovila pro vyhlášení nezávislosti. V případě obou států k tomu došlo v červnu 1991. Reakcí byl útok Srby kontrolované jugoslávské armády na obě republiky. Tímto započal mnohaletý krvavý konflikt. Kromě Chorvatska se obzvláště urputné boje vedly v Bosně a Hercegovině. Vedle početných obětí bojů se válka na území bývalé Jugoslávie vyznačovala mnoha zločiny na civilním obyvatelstvu.

SJEDNOCENÍ NĚMECKA

Ještě v prvních týdnech po pádu berlínské zdi se zdálo, že cesta ke sjednocení Německa bude dlouhá. Přední představitelé formulovali opatrné názory, protože se obávali negativních důsledků úspěchanosti v demokratizačním procesu střední a východní Evropy a oteplení vztahů Východ–Západ. Avšak rychlost změn v jednotlivých státech, celkový úpadek významu východoněmeckých komunistů a oslabení Sovětského svazu umožnily urychlení procesu sjednocení. Jednoznačná byla také vůle

samotných východních Němců – „Aliance pro Německo“ šermující heslem o sjednocení seskupená kolem CDU získala v březnových volbách téměř polovinu hlasů.

Otázka sjednocení dvou německých států vzniklých na bázi poválečných okupačních zón však vyžadovala souhlas čtyř bývalých spojeneckých států. V květnu 1990 začala vyjednávání podle vzorce „dva plus čtyři“ – na jedné straně Německá demokratická republika a Spolková republika Německo, na straně druhé Francie, Spojené státy, Velká Británie a Sovětský svaz. Jednání byla zakončena smlouvou podepsanou v září, podle které Německo mj. uznávalo své stávající hranice, zavazovalo se zredukovat armádu, nevyzbrojovat se určitými typy zbraní, za což nakonec získalo úplnou suverenitu.

Sjednocení, ke kterému došlo 3. října 1990, vyvolalo nadšení podobné předchozímu pádu berlínské zdi. V praxi však spíše připomínalo pohlcení slabšího partnera silnější NSR. Kromě toho i přes obrovské západní investice se životní úroveň ve východní části státu nikdy nevyrovnala úrovni západní. Narůstající zklamání a pocit občanů druhé kategorie vedlo k silné nostalgii po NDR (tzv. „ostalgie“, od něm. ‘Osten’ – ‘východ’). Podobné jevy – sentiment po stabilních časech komunismu – byly zaznamenány v 90. letech ve všech státech bývalého sovětského bloku. V Německu však byly nejsilnější a nejdéle trvající, v jisté míře trvají dodnes.

SVOBODA

V únoru 1990 se ve Vratislavi objevila první soukromá televize „Echo“. Již v roce 1989 začala v Polsku legálně vycházet „Gazeta Wyborcza“ a „Tygodnik Solidarność“. Brzy na to vznikly nezávislé rozhlasové stanice a v dubnu 1990 byla odstraněna cenzura. Svobodná média rostla v celém regionu jako houby po dešti. Po několika letech Spojené státy začaly uzavírat národní redakce Rádia Svobodná Evropa, jež po řadu desetiletí předávalo lidem za železnou oponou necenzurované informace. Panoval názor, že přestaly být potřebné.

Podobné jevy jako v médiích bylo možné pozorovat v kultuře a vědě. Konec cenzury a ideologicky diktovaných témat přinesl svobodu pro tvůrčí a vědecké hledání. V knihkupectvích se objevily dříve zakázané knihy, včetně publikací autorů, kteří předtím emigrovali. Nejen v Československu byla uváděna díla vynikajícího spisovatele, dlouholetého disidenta a politického vězně Václava Havla, který se náhle ocitl v nečekané roli – prezidenta republiky. Poměrně rychle se však ukázalo, že lidé z oblasti kultury a médií se musí potýkat s novými výzvami, především se všeobecnou komercializací.

Symbolem komunistického útlaku byla tajná policie budovaná podle sovětského vzoru. Jako první byla již na konci roku 1989 zrušena rumunská Securitate, v únoru 1990 přišla na řadu československá Státní bezpečnost a potom skončily svou činnost i jiné útvary. Mnoho bývalých funkcionářů pokračovalo v práci v nových strukturách, což bylo v následujících letech příčinou kontroverzí, podobně jako problémy se zveřejňováním bývalých tajných spolupracovníků. Souběžně procházela reformou justice a řada dalších institucí, které musely být přizpůsobeny realitě právního státu.

V roce 1990 se změnil také veřejný prostor. Zmizelo mnoho komunistických symbolů, pomníků a názvů ulic. Tento proces však nebyl dokončen a problémy s ním spojené se dodnes vracejí. Příkladem může být nedávný spor kolem odstranění pomníku sovětského maršála Ivana S. Koněva v Praze.

Dne 11. prosince 1990 svrhl dav obyvatel Tirany pomník diktátora Envera Hodži stojící v centru města. V průběhu několika týdnů byl v jeho stopách svržen i nejkrutější z komunistických systémů v Evropě. Rozsah dřívějších represí, likvidace nezávislých elit a dlouholetá izolace Albánie mají za následek, že tato země dodnes silně pociťuje břímě komunistického dědictví.

* * *

V roce 1990 se ukázalo, že následky událostí z předcházejících měsíců budou mnohem hlubší, než byl původní předpoklad. Na druhé straně si obyvatelé střední a východní Evropy postupně začínali uvědomovat, že pád komunistického systému před ně postavil řadu výzev, se kterými se budou muset v dalších letech potýkat.

V novoročním projevu o tom hovořil prezident Václav Havel: „ukázalo se, že dědictví uplynulých desetiletí, se kterým se musíme potýkat, je horší, než jsme se v radostné atmosféře prvních týdnů svobody domnívali a než jsme mohli připouštět. Každý den se objevují nové problémy a každý den vidíme, jak jsou provázané, jak dlouhodobé je jejich řešení a jak obtížné je stanovit správné pořadí, ve kterém by měly být řešeny. Věděli jsme, že dům, který jsme zdělili, není v nejlepším stavu; omítka tu a tam opadla, střecha vypadá podezřele, měli jsme pochybnosti co ještě. Po roce počátečních prací šokováni konstatujeme, že potrubí je prorezivělé, stropní trámy prohnily, elektrické vedení je v katastrofálním stavu a přestavba, kterou jsme naplánovali a na kterou jsme se těšili, bude trvat déle a stát více, než jsme si původně mysleli. Uvědomujeme si, že to, co se nám před rokem jevílo pouze jako zchátralý dům, je ve skutečnosti ruina“.

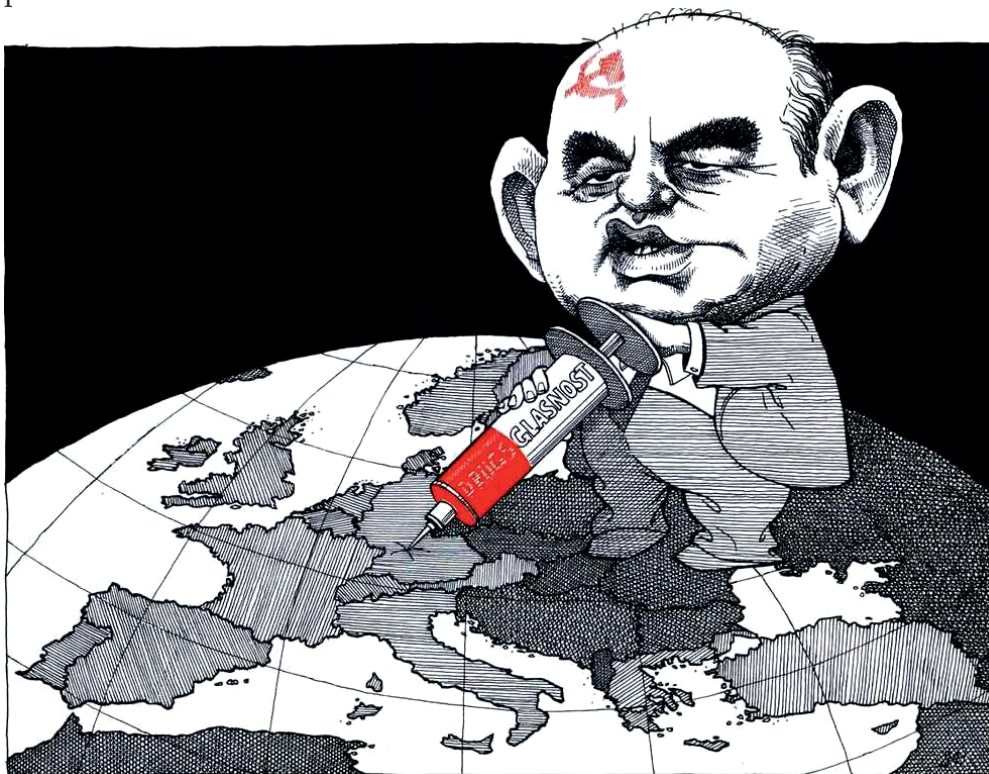
Dnes naštěstí po více než třiceti letech můžeme směle prohlásit, že přes všechny těžkosti a neúspěchy rekonstrukce skončila úspěchem. Náš dům není ideální, vidíme hodně věcí, které je nutné opravit, ale pouze na nás záleží, jak bude vypadat v budoucnosti.

PROBLÉMY, KTERÉ SI ŽÁDAJÍ ŘEŠENÍ

PROBLÉMY

(10 minut)

V 80. letech se ve východním bloku stále více ukazovaly ekonomické a společenské problémy, které začaly vadit čím dál tím větší skupině obyvatel jednotlivých socialistických zemí. Začalo se volat po změnách.

zdroj: <https://historiana.eu/partners/institute-for-the-study-of-totalitarian-regimes/perestrojka>

FORMA PRÁCE:

práce ve dvojicích nebo větších skupinách

DOBŘE SI PROHLÉDNĚTE NÁSLEDUJÍCÍ KARIKATURU.

1. Odkud přišel vnější impulz provést tyto změny?
2. Dokázali byste odhadnout, proč má pán na karikatuře v injekční stříkačce červenou tekutinu?
3. Dobře si prohlédněte postavičku. Co je na ní zvláštní? Mohlo by to nějakým způsobem ovlivnit všechny zamýšlené změny?

PRO SHRNU TÍ

Vyberte z následujících hesel ty, které zahrnují oblasti změn.

perestrojka – okupace – odzbrojení – vesmírné války – cenzura – cestování – znárodnění – informovanost – kontrola – volba – dozor

pozn.: Pokud si nebudete vědět rady, můžete si dohledat potřebné informace na těchto stránkách.

<https://www.myjsmetonevzdali.cz/temata/sametova-revoluce/pad-komunistickeho-rezimu/>

Chronologie změn a posunu ve východním bloku spolu s odkazem na výpovědi pamětníků:

<https://www.pametnaroda.cz/cs/osmdesata-leta>

IMPULZY

(20 minut)

Volání po změnách mělo i své důvody uvnitř jednotlivých zemí socialistického bloku včetně Československa, i když to tak zpočátku vůbec nevypadalo. Společnost se v 80. letech velmi pomalu probouzela z doby normalizace.

FORMA PRÁCE:

nahrávky společně, odpovědi ve dvojicích, společná diskuse

Jak vidí pamětníci předlistopadovou dobu v ČSSR?

Jan Macháček – <https://www.pametnaroda.cz/cs/machacek-jan-1965> – normalizace

Michal Dočekal – <https://www.pametnaroda.cz/cs/docekal-michal-1965> – květen 1989

Od roku 1988 se především v Praze ale i dalších městech začali scházet lidé na protirežimních demonstracích, které vyvrcholily událostmi 17. listopadu 1989.

Proč nebo čím byly tyto demonstrace důležité pro pád komunistického režimu?

Petr Placák – <https://www.pametnaroda.cz/cs/placak-petr-1964>

David Kabzan – <https://www.pametnaroda.cz/cs/kabzan-david-1969> – běžte na Národní

Bedřich Musil – <https://www.pametnaroda.cz/cs/musil-bedrich-1967> – demonstrace 1989

ZMĚNA

(10 minut)

Doba plná euforie, očekávání, změn, možností. Ale bylo to tak skutečně?

FORMA PRÁCE:

nahrávky společně, odpovědi ve dvojicích, společná diskuse

Poslechněte se následující ukázky a dopište na volná místa k pamětníkům stručně, jak vidí pamětníci porevoluční dobu z odstupem času.

Ondřej Černý – <https://www.pametnaroda.cz/cs/cerny-ondrej-1966>

Jan Dvořák – <https://www.pametnaroda.cz/cs/dvorak-jan-1973>

Jaromír Piskoř – <https://www.pametnaroda.cz/cs/piskor-jaromir-1962>

OTÁZKY K DISKUSI:

Co se změnilo k lepšímu?

Co se podle vás nezměnilo v porovnání s dneškem?

Co podle vás narušilo celkovou změnu společnosti v 90. letech?

Proč po tak velkém nadšení přišlo mnohdy zklamání a nedůvěra v nový systém?

SHRNUTÍ LEKCE

(15 minut)

FORMA:

dobrovolný úkol ve zbytku hodiny nebo domácí úkol pro opakování a zamyšlení

Poslechněte si následující úryvek z vyprávění pamětníka. Zaměřte se na to, jak charakterizuje demokracii a jako totalitu.

Pavol Bakoš – <https://www.pametnaroda.cz/sk/bakos-pavol-1956>

K čemu přirovnal demokracii?.....

K čemu totalitu?.....

Zamyslete nad tím, jak by mohly takové lesy vypadat. Pokuste se takové lesy nakreslit a k jednotlivým stromům také dopište pojmy, které by ho charakterizovaly (les – totalitu, les – demokracii). Můžete využít pojmy z úvodního cvičení nebo to, co jste se dozvěděli z pamětnických vyprávění.

POD KAŽDÝ Z LESŮ DOPIŠTE ODPOVĚĎ NA NÁSLEDUJÍCÍ OTÁZKY:

Co by podle vás mohlo tyto **lesy zničit**?

Který z nich se vám víc **zamlouvá a proč**?

AUTORKA SCÉNÁŘE

Mgr. Dagmar Erbenová, Ph.D.

AUTOŘI

MGR. DAGMAR ERBENOVÁ, PH.D.

učitelka na Prvním českém gymnáziu v Karlových Varech, didaktik, koordinátor edukačních projektů Post Bellum, archivářka Národního muzea v Praze.

DR. ŁUKASZ KAMIŃSKI

historik. Vědecký pracovník Historického ústavu Vratislavské univerzity. Předseda Ústavu národní paměti (IPN) v letech 2011–2016. Prezident Platformy evropské paměti a svědomí (Platform of European Memory and Conscience) a předseda a zakladatel Ústavu Pawła Włodkowica.